

bijlage

Reactie op adviezen aan BZK inzake de evaluatie van de
Tweede Kamerverkiezing 2023

Bijlagenummer	1
Datum	
Ons kenmerk	2024-0000183113

Naar aanleiding van de Tweede Kamerverkiezing heeft de commissie voor het onderzoek van de geloofsbrieven (hierna: commissie) verslag uitgebracht. Daarnaast heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) adviezen ontvangen van de Kiesraad, de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken (NVVB), de gemeente Den Haag, de Democracy Volunteers en de Organization of American States (OAS). In deze bijlage wordt per stuk ingegaan op de aanbevelingen en adviezen uit deze stukken. De ontvangen adviezen zijn als bijlage bij de evaluatie gevoegd.

1. Commissie voor het onderzoek naar de geloofsbrieven

1a	De commissie wijst erop dat een hertelling van het GSB enkel als besluit van de Kamer kan worden genomen. Dat leidt ertoe dat alle ogen op de desbetreffende gemeente gericht zullen zijn. Daarnaast vraagt de commissie aandacht voor de termijn waarin het onderzoek naar de verkiezingsuitslag moet worden verricht door de commissie.	In de brede evaluatie van de nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen (NPVV), die naar aanleiding van de adviezen van de Kiesraad en de NVVB zal worden verricht, zal de aanbeveling over het Kamerbesluit mee worden genomen. De aanbeveling ten aanzien van de termijnen van de uitslagvaststelling wordt meegenomen bij de uitwerking van het wetsvoorstel over de versterking van de kandidaatstellingsprocedure dat in 2025 in consultatie zal gaan.
1b	De commissie vraagt aandacht voor de termijn waarin het onderzoek naar de verkiezingsuitslag moet worden verricht door de commissie.	De aanbeveling ten aanzien van de termijnen van de uitslagvaststelling wordt meegenomen bij de uitwerking van het wetsvoorstel over de herziening van de kandidaatstellingsprocedure dat in 2025 in consultatie zal gaan.
2	De commissie beveelt, in navolging van de Kiesraad, aan dat de wetgever een duidelijke tolerantiegrens formuleert ten aanzien van	De Kieswet schrijft op dit moment voor in welke gevallen er een hertelling plaats moet vinden. Daar wordt geen tolerantiegrens voor een hertelling in opgenomen. Gezien de ervaringen bij

	telverschillen, zowel verklaard als onverklaard. Het is van belang om een duidelijke richtlijn te hebben welke telverschillen acceptabel zijn en welke niet, maar ook welke handelingen dan moeten plaatsvinden.	de afgelopen verkiezingen waar de NPVV van kracht was, moet nader worden bekeken of een extra tolerantiegrens meer houvast geeft in de uitvoering. In de brede evaluatie van de NPVV zal deze aanbeveling mee worden genomen. Daarbij moet goed gekeken worden naar het onderscheid tussen onverklaarde en verklaarde telverschillen.
3	De centrale stemopneming zorgt voor een gestructureerde telling concludeert de commissie. Qua organisatie vraagt het veel van gemeenten. De decentrale stemopneming kan juist voor kleinere gemeenten praktischer zijn bij een laag aantal stemmen. Het is van belang dat het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties faciliteert dat gemeenten van elkaar kunnen leren en dat gemeenten die voor het eerst met een centrale stemopneming gaan werken gebruik kunnen maken van de kennis en structuur die bijvoorbeeld in een gemeente als Rotterdam al met meerdere verkiezingen zijn opgebouwd, vindt de commissie.	De keuze van gemeente voor het verrichten van een centrale of decentrale stemopneming kan afhangen van verschillende factoren. Het behouden van beide mogelijkheden stelt gemeenten in staat om de afweging te maken op basis van de lokale omstandigheden. Het ministerie van BZK bekijkt verder op wat voor manier de kennisuitwisseling tussen gemeenten op dit punt kan worden gefaciliteerd.
4	De commissie beveelt uitdrukkelijk aan om ervoor te zorgen dat de stemlokalen voor volgende verkiezingen volledig toegankelijk zijn voor rolstoelen en scootmobielen.	Het is een wettelijke verplichting dat alle stemlokalen toegankelijk zijn voor mensen in een rolstoel. Door middel van kennisuitwisseling geeft het ministerie van BZK gemeenten handvatten om dat te verwezenlijken. Een stemlokaal hoeft niet te zijn ingericht op toegankelijkheid voor scootmobielen, omdat mensen met een scootmobiel over het algemeen nog enkele stappen kunnen lopen. Wettelijk verplichten dat stemlokalen toegankelijk moeten zijn voor scootmobielen zou tot gevolg hebben dat er minder stemlokalen zouden zijn en de afstand tot een stemlokaal groter zou worden. Ook zou dit leiden tot een

		substantiële kostenstijging voor het toegankelijk maken van de gebouwen die als stemlokaal worden ingericht.
5	De commissie signaleert dat er al langer zorgen over de grootte van het stembiljet en de vertraging daardoor van het stem en telproces zijn. Bij de Europese Parlementsverkiezing in juni aanstaande zal in een aantal gemeenten met een kleiner stembiljet worden geëxperimenteerd. De commissie stelt dat het stemmen niet onnodig complexer moet worden.	Het kleinere stembiljet, waarmee wordt geëxperimenteerd, is gedurende afgelopen jaren op verschillende momenten en met verschillende doelgroepen getest. Uit die testen is gebleken dat de kiezer goed uit de voeten kan met dit model stembiljet. Op basis van artikel 18 van het Tijdelijk experimentenbesluit nieuwe stembiljetten, zal dit onderwerp ook deel uit maken van de evaluatie van het experiment.
6	De commissie stelt vast dat een veelvoorkomende onregelmatigheid is dat met een stempas in een andere gemeente wordt gestemd, terwijl dat niet mag. Uit de tekst op de stempas blijkt deze regel echter niet duidelijk, terwijl dat wel zou moeten. Daarbij beveelt de commissie aan om de duidelijkheid van de stempas in algemene zin onder de loep te nemen.	Naar aanleiding van het advies van de commissie voor de geloofsbrieven is de begrijpelijkheid van de teksten van de stempas, kiezerspas en schriftelijke volmacht aangepast ten behoeve van de Europees Parlementsverkiezing. Er is aan de Stichting Lezen en Schrijven gevraagd om input te geven op de teksten van de voornoemde passen. Daarbij is nadrukkelijk aandacht besteed aan het verduidelijken van het gegeven dat een kiezer met zijn stempas niet in een andere gemeente kan stemmen dan waar hij woonachtig is.
7	De Commissie voor het onderzoek van de geloofsbrieven vraagt aandacht voor de werving van stembureauleden. Daarbij adviseert de commissie om de uitwisseling tussen gemeenten over wat werkt te bevorderen en voorbeelden daarvan te verzamelen. Daarbij wijst de commissie op specifieke groepen zoals studenten en ambtenaren. Tot slot adviseert de commissie onderzoek te doen naar de invloed van de hoogte van de vergoeding.	Bij de Tweede Kamerverkiezing 2023 is een publiciteitscampagne voor het werven van stembureauleden gehouden. Dit heeft gemeenten geholpen bij het werven van stembureauleden. Bij de Europees Parlementsverkiezing 2024 wordt niet een dergelijke campagne gehouden. Door de nieuwe aanwas van stembureauleden is een landelijke campagne nu niet nodig. Aanvullend zijn er een heel aantal gemeenten die niet een dergelijke campagne nodig hebben. Daarom zijn er communicatiematerialen beschikbaar die gemeenten kunnen gebruiken voor het werven van vrijwilligers.

		Ten aanzien van de vergoeding van de vrijwilligers brengt het ministerie van BZK deze bij elke verkiezing in kaart en deze zijn gedeeld met de gemeenten zodat zij daarnaar kijken. Verder onderzoek ik de mogelijkheden om de vergoeding vrij te stellen van belasting.
8	De tijdsdruk in het geval van vervroegde verkiezingen een aandachtspunt. Normaal gesproken nemen zeker de grote gemeenten een halfjaar de tijd om het verkiezingsproces voor te bereiden. Het is van essentieel belang dat de datum van de verkiezing in het geval van vervroegde verkiezingen snel bekend wordt gemaakt.	Met de commissie ben ik het eens dat het van belang is dat de datum van een vervroegde verkiezing zo spoedig mogelijk wordt gecommuniceerd. Daarom is na de val van het kabinet zo snel mogelijk met de gemeenten, de Kiesraad, drukkers van stembescheiden en postbezorgers overlegd over de datum waarop een verkiezing uitvoerbaar zou kunnen zijn. Dat zijn noodzakelijke stappen in de bepaling van de verkiezingsdatum. Bij eventuele toekomstige vervroegde verkiezingen moet dat wederom snel gebeuren.
9	Het verkiezingsproces kent vele processen-verbaal. De commissie heeft bij de verkiezing wederom geconstateerd dat slordigheden in deze formulieren veelvuldig voorkomen. Formulieren moeten zo helder mogelijk zijn voor stembureauleden, maar zeker ook voor kiezers, de Kiesraad, de Tweede Kamer en andere geïnteresseerden die de uitslag willen controleren.	Het is van belang dat de processen-verbaal helder zijn. Immers zijn deze essentieel voor de transparantie van het verkiezingsproces, omdat de stembureaus daarin verantwoording afleggen voor hun werkzaamheden. Op 14 juli 2023 is advies aan de Kiesraad gevraagd om samen met gemeenten te komen met een voorstel voor verbetering en vereenvoudiging van de processen-verbaal. De Kiesraad heeft hierover een eerste advies uitgebracht ter voorbereiding op de Europees Parlementsverkiezing op 6 juni. ¹ De adviezen uit dit advies zijn allemaal overgenomen in de processen-verbaal die worden gebruikt bij de Europees Parlementsverkiezing. Aanvullend zal de Kiesraad in het derde kwartaal van 2024 een aanvullend advies uitbrengen met ingrijpendere voorstellen voor de vereenvoudiging van processen-verbaal.

¹ <https://www.kiesraad.nl/adviezen-en-publicaties/adviezen/2023/11/09/advies-over-het-vereenvoudigen-van-processen-verbaal-en-corrigenda>.

2. Kiesraad

1	De Kiesraad adviseert om een brede evaluatie over de nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen te verrichten en is bereid daarop mee te denken. De Kiesraad ziet de noodzaak van een aparte beleidsevaluatie van de NPVV en niet tijdens de reguliere evaluatie van de verkiezingen, omdat de impact groter is dan verwacht.	Het advies van de Kiesraad wordt overgenomen. Na de Europees Parlementsverkiezing zal het ministerie van BZK in gesprek gaan met de VNG, de Kiesraad en de NVVB over de precieze invulling van deze beleidsevaluatie naar de procedure van uitslagvaststelling.
2	De Kiesraad gaat in het advies in op het telproces bij de afgelopen verkiezing onder de NPVV. Naar aanleiding van de bevindingen adviseert de Kiesraad voor aanpassing van artikel Na 20 Kieswet, zodat het GSB de verantwoordelijkheid krijgt om bij een opmerkelijk aantal telverschillen ook de stembiljetten te hertellen.	In de brede evaluatie van de NPVV zal deze aanbeveling mee worden genomen. Daarbij zal gekeken worden naar het onderscheid tussen onverklaarde en verklaarde telverschillen.
3	Kiezers kunnen bij het centraal stembureau een melding doen als zij hun stem niet kunnen terugvinden op het proces-verbaal van het stembureau. De meldingsprocedure biedt een waardevolle controlemogelijkheid van de juistheid van het telproces, constateert de Kiesraad. Al is het in een beperkt aantal gevallen (de enige voorkeurstem op een kandidaat in een stembureau). De Kiesraad is van mening dat het goed is om dit nieuwe instrument ook te betrekken bij de brede evaluatie van de NPVV. De Kiesraad noemt hier een aantal aandachtspunten bij.	De mogelijkheid voor de kiezer om een melding te maken is een wezenlijk onderdeel van de NPVV die voor de uitvoering de nodige impact kan hebben. Daarom wordt het advies overgenomen om dit te betrekken bij de beleidsevaluatie van de NPVV.
4	De Kiesraad vraagt aandacht voor de termijnen van de uitslagvaststelling. Deze zijn erg	Deze aanbeveling wordt meegenomen bij de uitwerking van het wetsvoorstel over de herziening van de

	krap waardoor het werk voor de controles en terugverwijzingen onder hoge tijdsdruk moet worden gedaan. De Kiesraad constateert dat dit de kwaliteit van de uitslagvaststelling onder druk kan zetten. In het advies draagt de Kiesraad enkele voorstellen aan voor de wijze waarop de termijnen kunnen worden verruimd.	kandidaatstellingsprocedure dat in 2025 in consultatie zal gaan. Hierbij worden de voorstellen van de Kiesraad over de wijze waarop deze termijnen kunnen worden verruimd betrokken.
5	In eerdere adviezen heeft de Kiesraad aangedrongen op de invoering van een nieuw, kleiner stembiljet. In dit verband verwijst de Kiesraad hier kort naar. De Kiesraad is dan ook blij dat bij het eerste experiment bij de Europees Parlementsverkiezing ook een 100.000+ gemeente meedoet. De Kiesraad hoopt dat invoering van het nieuwe stembiljet daarna snel landelijk mogelijk is. De Kiesraad realiseert zich dat het zeer ambitieus is dit al landelijk in te voeren bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2026, maar juicht het toe om daarnaar te streven.	Bij de Europees Parlementsverkiezing van 2024 wordt in vijf gemeenten geëxperimenteerd met een nieuw stembiljet. In het geval van een positieve evaluatie van dit experiment is het streven om de Kieswet te wijzigen zodat bij gemeenteraadsverkiezingen van 2026 het stembiljet landelijk wordt gebruikt.
6	De Kiesraad heeft eerder het Advies versterking procedure kandidaatstelling uitgebracht. Dit advies pleit voor het eenvoudiger maken én digitaliseren van belangrijke onderdelen van de procedure. De Kiesraad constateert dat afgelopen verkiezing het belang van deze vereenvoudiging en digitalisering nogmaals heeft onderstreept. De Kiesraad hoopt op een voorspoedige bespreking van de hoofdlijnennotitie en dat een wetsvoorstel daar snel op volgt.	In de hoofdlijnennotitie over de versterking van de kandidaatstellingsprocedure zijn voorstellen geschetst voor de herziening en de digitalisering van de kandidaatstellingsprocedure. In het wetsvoorstel over de herziening van de kandidaatstellingsprocedure dat in 2025 in consultatie zal gaan wordt dit nader uitgewerkt. Het streven is dat het wetsvoorstel bij de provinciale staten en waterschapsverkiezingen van 2027 inwerking is getreden.
7	De Kiesraad merkt op dat het	Voor het proces van het afleggen van

	proces van het afleggen van ondersteuningsverklaringen moeizaam verloopt. De Kiesraad verwacht dat er een echte verbetering komt als het mogelijk is om een ondersteuningsverklaring digitaal af te leggen. Tot die tijd kan verruiming van openingstijden van gemeenten in de periode van kandidaatstelling helpen. De Kiesraad vindt dat het afleggen van ondersteuningsverklaringen ook voor kiezers buiten Nederland mogelijk zouden moeten zijn. Hiervoor is een wetswijziging nodig, vergelijkbaar met de regeling in de Wet kiescollege niet-ingezetenen. Zo'n wetswijziging kan worden betrokken bij het wetgevingstraject voor de digitalisering van de kandidaatstellingsprocedure.	ondersteuningsverklaringen is blijvend aandacht nodig. De aandacht die de Kiesraad daaraan besteed door bijvoorbeeld het beschikbaar stellen van factsheets helpt daar al bij. Verder wordt er doorgewerkt aan het wetsvoorstel voor de versterking van de kandidaatstellingsprocedure. De minister van BZK deelt de opvatting dat het voor kiezers buiten Nederland mogelijk moet zijn om een ondersteuningsverklaring af te leggen en betreft dit bij het wetsvoorstel over de kandidaatstellingsprocedure.
8	De Kiesraad vindt het belangrijk dat de minister van BZK PostNL aanspreekt op zijn verantwoordelijkheid voor betrouwbare postbezorging. Ook adviseert de Kiesraad de minister om in overleg met alle partners in de keten verder onderzoek te doen naar de distributie van stembescheiden en de betrouwbaarheid van de postbezorging. In dit verband moet ook de uiterste datum voor het schriftelijk aanvragen van documenten bekeken worden.	Voorafgaand aan de EP24 treedt BZK hierover in gesprek met PostNL over de kwaliteitsborging van de bezorging van stembescheiden. Daarnaast zal BZK onderzoeken of de termijnen voor de bezorging van de stempas, de vervangende stempas, de kiezerspas en schriftelijk volmacht moeten worden verruimd.
9	De gemeente Den Haag kan sinds 2021 een digitaal vervangend briefstembewijs toesturen. Dit is niet afhankelijk van postbezorging. Den Haag heeft daarom meerdere malen	Bij de evaluatie van de Tweede Kamerverkiezing 2021 is toegezegd om een wetsvoorstel op te gaan stellen om digitale verzending van het briefstembewijs mogelijk te maken. In het najaar zal ik u nader informeren

	gepleit om het oorspronkelijke briefstembewijs meteen digitaal te mogen versturen, als de kiezer daarom vraagt. De Kiesraad vindt dat een goed idee, mits er voldoende waarborgen tegen misbruik mogelijk zijn.	over de verdere aanpak hiervoor.
10	De Kiesraad gaat samen met het ministerie van BZK verder in gesprek met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, de Vereniging van Gemeentesecretarissen en het Nederlands Genootschap van Burgemeesters over een organisatiebrede aanpak van de verkiezingen.	Het ministerie van BZK deelt de analyse van de Kiesraad dat verder gesproken moet worden over de organisatiebrede aanpak van verkiezingen en zet de gesprekken dan ook graag voort.
11	De Kiesraad adviseert de minister van BZK om de publiciteitscampagne voor het werven van vrijwilligers te herhalen voor de verkiezing EP24.	Bij de TK23 is een publiciteitscampagne voor het werven van stembureauleden gehouden. Dit heeft gemeenten geholpen bij het werven van stembureauleden. Bij de Europees Parlementsverkiezing 2024 wordt niet een dergelijke campagne gehouden. Door de nieuwe aanwas van stembureauleden is een landelijke campagne nu niet nodig. Er zijn een heel aantal gemeenten die niet een dergelijke campagne nodig hebben. Daarom zijn er communicatie-materialen beschikbaar die gemeenten kunnen gebruiken voor het werven van vrijwilligers.
12	De Kiesraad is bereid om samen met BZK en de NVVB extra te investeren in functieprofielen en in trainingen voor GSB-voorzitters en GSB-leden.	Met het wetsvoorstel kwaliteitsbevordering uitvoering verkiezingsproces krijgt de Kiesraad de bevoegdheid kwaliteitsstandaarden op te stellen ten behoeve van de kwaliteitsbevordering van het verkiezingsproces. Het is positief dat de Kiesraad nu al nadenkt over de mogelijke invulling van die kwaliteitsstandaarden. Het ministerie van BZK is bereid om met de Kiesraad en de NVVB hierover in gesprek te gaan.

13	De Kiesraad constateert dat in het geval van twee stembureaus op één locatie er snel verwarring kan komen. Daarnaast is het voor de kiezer niet inzichtelijk bij welk stembureau hij precies een stem heeft uitgebracht. De Kiesraad adviseert om het mogelijk te maken om bij één stembureau meerdere 'stemstraten' te vormen die uitkomen bij één stembus. Zolang dit niet mogelijk is of als de keuze hier niet op valt, moet een effectieve fysieke scheiding op de locatie komen. De Kiesraad gaat hier aandacht aan geven in de informatie aan gemeenten.	Het is belangrijk voor de controleerbaarheid van het verkiezingsproces dat het voor de kiezer duidelijk is bij welk stembureau hij een stem heeft uitgebracht. BZK onderzoekt daarom de mogelijkheden voor het uitvoeren van dit advies van de Kiesraad. Daarbij dient in het bijzonder aandacht gegeven te worden voor de voorschriften omtrent de bezetting van het stembureau, de verdeling van werkzaamheden en verantwoordelijkheden bij een dubbele stemstraat en de uitvoerbaarheid van dit proces.
14	De Kiesraad signaleert dat er een toenemende behoefte is aan flexibele openingstijden van stembureaus voor bijzondere situaties. Om daaraan tegemoet te komen is het mogelijk om het minimum van acht uur in artikel J 1, vijfde lid van de Kieswet te schrappen. De Kiesraad adviseert de wetgever om de regeling voor de minimum openingsduur van een stembureau te versoepelen. Op voorwaarde van de nodige waarborgen voor het bewaren van de stembus en stembescheiden.	Het advies van de Kiesraad wordt overgenomen. Op die manier kan worden voldaan aan een behoefte die in praktijk bestaat.
15	De Kiesraad adviseert om in de instructies aan stembureauleden extra aandacht te geven aan het enkel in de eigen gemeente te kunnen stemmen met een stempas. Ook kan de informatie op de stempas duidelijker zijn over dat gebruik van een stempas in een andere gemeente niet mag.	Naar aanleiding van het advies van de commissie voor het onderzoek naar de geloofsbrieven en de Kiesraad is de begrijpelijkheid van de teksten van de stempas, kiezerspas en schriftelijke volmacht aangepast ten behoeve van de EP24. Aan de Stichting Lezen en Schrijven is gevraagd input te geven op de teksten van de voornoemde passen. Daarbij is nadrukkelijk aandacht besteed aan het verduidelijken van het gegeven dat een kiezer met zijn

		stempas niet in een andere gemeente kan stemmen dan waar hij woonachtig is.
15	Vermindering aantal volmachten van twee naar één en hier de aanbevelingen uit het proefschrift "Stemmen bij volmacht" bij te betrekken.	Het kabinet heeft uitgesproken voorstander te zijn van het verlagen van het aantal volmachten wat een kiezer samen met zijn stem kan uitbrengen van twee naar één. Het bij de Tweede Kamer aanhangige wetsvoorstel vervroegd stemmen in het stemlokaal voorziet hierin.
16	De Kiesraad adviseert de wetgever om in artikel J 18, tweede lid van de Kieswet te verduidelijken dat het sluiten van de stembus voor de start van de stemming, direct voorafgaand aan de opening van het stembureau moet gebeuren, op zo'n manier dat publiek hier bij kan zijn.	Het uitgangspunt is dat de werkzaamheden van het stembureau, waaronder het openen van de stembus om te controleren of deze leeg is in het openbaar gebeurt. Kiezers mogen daarbij waarnemen. Op basis van de huidige formulering in de Kieswet kan dit echter tot verwarring leiden. Daarom wordt het advies van de Kiesraad overgenomen. Er wordt bekeken in welk wetgevingstraject dit een plaats kan krijgen.
17	De Kiesraad beveelt aan om te verduidelijken dat de totalisering van de telling op het kandidaatsniveau door het GSB kan gelden als telling op het lijstniveau. Dit kan in de communicatie en instructies van de Kiesraad en BZK.	Het ministerie van BZK is voorstander van het laten gelden van de totalisering van de aantallen stemmen per kandidaat als lijsttotaal. Deze aanbeveling is betrokken bij de communicatie en de instructies aan de gemeenten voorafgaand aan de EP24.
18	De Kiesraad adviseert om in de Kieswet de huidige rol van het HSB aan te vullen. Op het gebied van controle op het op tijd aanleveren van de juiste en volledige documenten en bestanden door de GSB's.	Deze aanbeveling wordt betrokken bij de brede evaluatie van het NPVV.

3. NVVB

1	Tijdens de afgelopen verkiezingen is gebleken dat het huidige formaat stembiljet de uitvoerbaarheid niet ten goede komt, constateert de NVVB. Het biljet is voor kiezers, stembureauleden én voor tellers onhandig en onpraktisch. De NVVB is blij met het experiment dat bij de volgende verkiezing wordt uitgevoerd met een compacter stembiljet. De NVVB vraagt nadrukkelijk om bij een succesvolle pilot de invoering ervan sneller op te schalen en vaart te maken in de ontwikkeling van elektronisch tellen.	Bij de EP24 wordt in vijf gemeenten geëxperimenteerd met een nieuw stembiljet. In het geval van een positieve evaluatie van dit experiment is het streven om de Kieswet te wijzigen zodat bij de volgende verkiezing (de gemeenteraadsverkiezingen van 2026) het stembiljet landelijk wordt gebruikt. Voor het elektronisch tellen is een kleiner stembiljet randvoorwaardelijk. Door BZK wordt gewerkt aan een maatschappelijke kosten-baten analyse omtrent het elektronisch tellen. Deze moet input leveren voor testen met elektronisch tellen en de besluitvorming over een wetsvoorstel dat deze experimenten mogelijk moet maken.
2	De NVVB constateert dat de kwaliteit van de postbezorging niet altijd op orde is en dat bezorging van (vervangende) stempassen op korte termijn niet altijd lukt. Daarom vraagt de NVVB of het mogelijk is om hierop ook vanuit het ministerie van BZK een interventie te plegen en met PostNL strakke afspraken te maken m.b.t. de kwaliteit van de postbezorging. Uiteraard zullen de gemeenten hieraan ook de nodige aandacht besteden. Daarnaast ligt het risico van een te late bezorging ook aan de wettelijke termijnen. Overwogen kan worden om de uiterste termijn voor schriftelijke aanvragen met enkele dagen terug te brengen.	Voorafgaand aan de EP24 treedt BZK hierover in gesprek met PostNL over de kwaliteitsborging van de bezorging van stembescheiden. Zoals de NVVB in zijn advies aanhaalt hebben de gemeenten als aanbestedende partij ook zelf een rol om het gesprek aan te gaan met PostNL. Daarnaast zal BZK onderzoeken of de termijnen voor de bezorging van de stempas, de vervangende stempas, de kiezerspas en schriftelijk volmacht moeten worden verruimd.
3	De NVVB vraagt aandacht voor het tijdsbestek waarin in genoemde procedure een reactie op een verzoek moet worden gegeven (in de huidige situatie namelijk binnen 4 kantooruren). Dit wordt in de praktijk echter	Deze aanbeveling raakt aan de termijnen in de Kieswet die er zijn voor het vaststellen van de verkiezingsuitslag. De commissie voor het onderzoek van de geloofsbrieven en de Kiesraad hebben hier ook aandacht voor gevraagd. In het kader van het wetsvoorstel over de

	als heel krap ervaren om het Centraal Stembureau (CSB) van een tijdige en goed onderbouwde reactie te voorzien. Een eventueel onderzoek vindt plaats door het Gemeentelijk Stembureau (GSB) dat in een openbare zitting opnieuw bijeenkomt. Van deze zitting wordt een proces-verbaal opgemaakt en eventuele correcties worden vastgelegd in een corrigendum. De administratieve afhandeling van hertellingen kost proportioneel veel tijd en het proces is bepaald niet uitvoeringsvriendelijk.	kandidaatstellingsprocedure worden de termijnen van de procedure voor de uitslagvaststelling tegen het licht gehouden.
4	De Kieswet kent een groot aantal taken en verantwoordelijkheden die bij verschillende organen zijn belegd. In de praktijk blijken die taken en verantwoordelijkheden vaak bij dezelfde personen te berusten, namelijk de medewerkers van het verkiezingsteam binnen de gemeente. Zonder afbreuk te willen doen aan de verschillende taken en verantwoordelijken verzoekt de NVVB om te onderzoeken of er betere aansluiting op de uitvoeringspraktijk kan worden gevonden. De NVVB is bereid om hierover van gedachten te wisselen.	Het is van belang dat de wet- en regelgeving uitvoerbaar is. Daarom zal dit punt, in afstemming met de NVVB en de Kiesraad, worden meegenomen in de beleidsevaluatie van de NPVV. Daarbij wordt het uitgangspunt gedeeld dat er geen afbreuk moet worden gedaan aan de taken en verantwoordelijkheden van de verschillende organen in het proces van uitslagvaststelling.
5	De NVVB merkte dat er afgelopen verkiezing meer vragen kwamen over de (onderhandse) volmacht. Daarom wordt verzocht om in de communicatie bij EP24 aandacht te besteden aan de regels over het stemmen per volmacht.	In de communicatie aan de kiezer bij de EP24 is hier meer aandacht aan gegeven. Zo zijn de teksten op de stempas herzien en is de tekst op elkestemtelt.nl aangepast.
6	Aandacht voor een evenwichtige en op alle varianten van het verkiezingsproces gerichte	Dit advies wordt betrokken bij de communicatie bij de EP24.

	communicatie.	
7	De NVVB verzoekt om over de gevolgen van de invoering van de NPVV op korte termijn een evaluatie op te starten. De NVVB uit zijn twijfels of het beoogde effect van de NPVV, namelijk het vergroten van het vertrouwen in de verkiezingsuitslag, de transparantie en controleerbaarheid, wordt bereikt. Dit ook in relatie tot de uitvoeringslast voor gemeenten. De NVVB noemt een drietal vragen die zij graag willen meenemen in deze evaluatie.	Na de EP24 zal het ministerie van BZK in gesprek gaan met de VNG, de Kiesraad en de NVVB over de precieze invulling van de beleidsevaluatie van de NPVV.

4. Gemeente Den Haag: kiezers buitenland

1	De gemeente signaleert dat in de communicatie aan de kiezer buiten Nederland veel aandacht uitgaat naar communiceren van deadlines en afwijkingen van de regel. De gemeente pleit ervoor dat er meer uniformiteit in regels voor kiezers in het buitenland worden gehouden, omdat daarmee het stemproces voor kiezers in het buitenland makkelijker is te begrijpen.	Het is van belang dat het verkiezingsproces voor kiezers buiten Nederland zo goed mogelijk te begrijpen is voor de kiezer. Echter zijn er soms bepaalde deadlines en afwijkingen van de regels nodig om het verkiezingsproces laagdrempelig te houden voor de kiezers buiten Nederland. In overeenstemming met het advies van de gemeente Den Haag moet wel bekeken worden waar deze procedures gemakkelijker en duidelijker kunnen. Deze aanbeveling wordt meegenomen bij de uitwerking van het wetsvoorstel over de versterking van de kandidaatstellingsprocedure dat in 2025 in consultatie zal gaan.
2	De gemeente Den Haag schetst dat de postbezorging voor veel kiezers een vertragende factor kan zijn voor het tijdig uitbrengen van hun stem. Daarom geven kiezers en de gemeente Den Haag de voorkeur aan het mogelijk maken dat het briefstembewijs digitaal wordt verstrekt.	Bij de evaluatie van de TK-verkiezing 2021 is toegezegd om een wetsvoorstel op te gaan stellen om digitale verzending van het briefstembewijs mogelijk te maken.

5. Democracy Volunteers

1	De democracy volunteers adviseren, net als in eerdere verkiezingen, om het systeem van volmachtverlening af te schaffen. Daarbij wordt met name op gewezen over de risico's voor het stemgeheim en family-voting.	Het kabinet is voorstander van het verlagen van het aantal volmachten wat een kiezer samen met zijn stem kan uitbrengen van twee naar één. Het bij de Tweede Kamer aanhangige wetsvoorstel vervroegd stemmen in het stemlokaal voorziet hierin.

6. Organization of American States (OAS)

1	Strengthening the Ministry of the Interior's efforts to improve voter turnout in the special municipalities, including increased public awareness campaigns in local media (TV, radio, social media, online, etc.).	De vervroegde verkiezing voor de Tweede Kamer had een kortere organisatietijd dan andere verkiezingen. Hierdoor was er ook een kortere tijd voor campagnevoering. De Rijksdienst Caribisch Nederland (RCN) heeft met de beschikbare middelen en tijd toch een campagne weten te voeren op diverse kanalen, waaronder radio en social media. Voor de aankomende verkiezing voor het Europees Parlement is er meer tijd en daardoor nog meer aandacht voor de campagne. RCN heeft een uitgebreide campagne voorbereid waarin zij TV, radio, social media en online inzetten.
2	Ensuring that educational and promotional materials are available in Papiamentu and Spanish, in addition to Dutch, to reach a wider range of the population.	Net zoals tijdens de Tweede Kamerverkiezing in 2023, zijn voor de aankomende verkiezing voor het Europees Parlement posters in de stemlokalen en de stempassen weer beschikbaar in meerdere talen. De instructietekst op de kandidatenlijst is herzien en wordt vertaald naar het Engels en Papiaments. Verder wordt er aanvullend nog een infographic 'Stemmen: hoe werkt dat' ontwikkeld in het Nederlands, Engels en Papiaments. De focus op de talen Engels en Papiaments is gekozen op advies van medewerkers van RCN die ter plaatse werken.